

XL

344

1.1

LUNDS UNIVERSITETS FOLKMINNESSAMLING.

344

Uppt. av Nils Frossmark
som vid Hvilens Örne Ad. 1919-1920

efter

O. Sallerup

Anmärkningaz:

Julfirandet,
O. Sallerup.

(21 sid)

Julfirandet i Östra Sallerups sk.
Frosta Skärad, Malmöhus Län på 1870-talet.

Medanstående uppteckningar
om julfirandet i O. Sallerup under
1870-talet härleder sig, närmare bestämt,
från Torrnacktopsgården i samma sk.,
vilken gård då beboddes av en lantbrukare
vid namn Anders Ahlsson. Gården i
sitt dåvarande tillstånd hade blivit, så att
säga, pånyttfödd, under enskiftet
på 1810-talet, emär den dessförinnan
var placerad intill de andra byns gårdar,

(21s.)

vilka samtliga bildade en by, sådan de såg ut på 1700-talet. Familjer, som på detta sätt flyttade bort från den centrala byn, medförde tydligen alla sina rikedomar till den nya gården, såväl lekamtliga som andliga, och så även vedertagna julreder och julföreställningar. Dessa blevo därför ganska enhetliga på rätt stora områden.

Julen, som här anrögs börja litlejulafton, dagen före julafton, var föregången av stora förberedelser, såsom slakt, bryggning, ljusstäpning, lek, ystning, rengöring, utsmykning m.m.

Julslakten var årets största slakt, för att inte säga den enda. Då slaktades i regel så mycket, att det räckte hela året, och ärebehovet tycktes sannolikt inte vara litet. Det bestod av omkring sju gårdsvin, en kviga eller ungtul, tio får och lammen samt c:a femton gäsar.

Allt detta skulle i kättråg räcka till en familj på 7-8 personer. Utom kättet erhöles ju även, utas osten och fåren, huden och talg. Oxhuden bereddtes till läder, varav syddes skodon, och fårskinnen bereddtes för att därav sy skinnpälisar. Talgen blev sorgfälligt tillvaratagen för att användas vid ljusfabrikationen.

Julöllebruggden skilde sig i huvudsak från den vanliga, ofta förskummande, ölbruggden endast därigenom, att julölet var av något kraftigare och bättre kvalitet.

Efter det julslakten var undanstådd började ljusstämningen av den då tillvaratagna talgen av ostar och får.

Huvudsakligen stäptes s. k. präror, var till användas tvänne enkla verktyg, ljusform och ljuspett.

Ljusformen bestod av en ^{utskalkad} c:a 8 tum, aleplanke (fig. 1), av omkring 1 alns höjd och

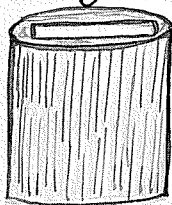

fig. 1

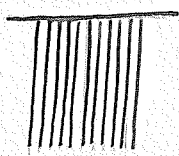

fig. 2.

tre quarters bredd. Ljuspettet var endast en vanlig häpp, varpå ljusveckarna bundas fast (fig 1.). Till veckor användes det spunna avfallet från linshäktingen, s. k. skäftefallsvarm. Stöpingen förriggick på så sätt, att ljusformen fylldes nära full med varmt vatten, vari hölls smält talg, som då blev flytande ovanpå vattuset. Ett tiotal med veckor försedda ljuspett doppades däri växelvis tills de erhållit önskad tjocklek. Förutom dessa prävar (fig 3.), som voro enkla och raka, stöptes särskilda trearmade ljusljus. Vid stöping av dessa ljus bundas tre veckor på varje ljuspett (fig 4.), av vilka de två yttersta sammanflätades med den mellersta, fr. o. m. dess mitt, och hade, färdigt, form och utseende enf. fig 5. Skallare för.

fig 3.

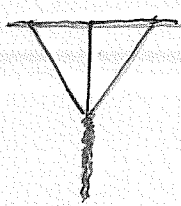

fig 4.

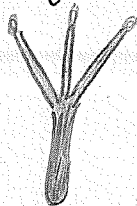

fig 5.

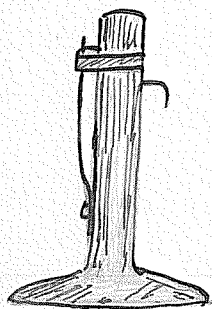

fig 6.

präsarna var en, med en fast försedd, stång, prästake fig 6., som upptill var försedd med en krampa i vilken satt en fjäder med fästpunkt på stångens nedre del, och som klämdes fast präsan i krampan. På motsatta sidan av stångens fanns en krok för dess upphängning på en vägg eller dylikt, där den i vanliga fall hade sin plats.

Julbaket var för kvinnorna i hemmet ett ansträngande arbete. Det skulle nämligen bakas bröd, såväl till familjens behov för några månader framåt som för vissa särskilda ändamål, t. ex. julkakor till tjänarna, fattiga i byn och kringvandrande tiggare. Tjänarna fick till julen vardera två julkakor, som av dem försåldes eller skänktes till sina föräldrar. Av brödsorter bakades det surt bröd,

som bestod av osiktat rågmjöl, surjätt
bröd, sött bröd, siktebröd eller fint bröd,
kavringar, ett bröd av mindre storlek,
förutom en stor mängd kaffebröd
av många olika former och ingrediens-
sammansättningar.

Ystningen var slutförd så tidigt
innan jul, att osten var tillräckligt
lagrad för att läggas på jultbordet.

Efter alla dessa förberedelser
till högtiden vidtog rengöringen, som
dock ej gjordes så omvägfullt som
storsrengöringen strax före midsommar.
Rengöringen bestod i sopning av
golven och polering av fönstren m.m.
i bostadshuset. Vidare sårades gärdsplanen
samt gjordes snyggt och trevligt även
utvändigt kring husen.

klädseln under jularbetet var den
vanliga vardagsdräkten, och ombyte
av linne och underkläder gjordes, då

såväl som den övriga tiden på året,
regelmässigt varje vecka. Varje
lördagsekväll tvättade man sig grundligt
(någon egentlig badning förekom inte), samt
avlade det gamla linnet och tog på nytt.

Under julförberedelserna gjordes
då och då påhållningar av visse personer,
som voro ute för att föra sig med
jullbröd m.m. Dessa personer voro
sällan nämnda vid deras verkliga
namn, utan kännetecknades de
vid andra namn, såsom

Drassen, Booken, Helge Pratare,

Bollen, Dooken, Ola Friare m.fl.

Drassen, som var en allmogespelman
från Holsklöva, tog ävenledes en
turné genom byggena framåt på
vårsidan med fiolen, i en säck av
ett grävlingsskin, på ryggen, och
"spelade för horn", som det hette.

Helge Pratares hemvist och födelseort

var det ingen som hade reda på. Det var en person, som skulle vara med på alla bröllopfester i bygden, för att roa gästerna. Helge T., som var ogift, tillfrågades en gång varför han ej gift sig; nej, sade han, det året min fästmö skulle födas gick min svärmor gall". Han ligger numera begravd på Sörenska kyrkogård.

Ola Triares hemort var även okänd. Tid sedan om sitt tiggeri utövade han frieri för vissa andra personer, vilka togs hans tjänstaktighet i anspråk. Alla sådana kringvandrande personer fingo vart ett bröd, som var beaktat jult för samma ändamål.

Dessutom var det soldaten eller dragonen, vilken delvis hade lön in natura, som till julen företog en rundresa bland rusthållets medlemmar, för att samla upp sitt tillgodohavande.

Det var en högtidlig påhälsning när dragonen kom för att hämta sin julmat, vilken bestod av bröd, skinke, ost, brännvin och Guss.

På den tiden drogo skräddare och skomakare omkring och arbetade borta i familjerna. Skräddarna sydde, bland annat, skinnfälsas av de beredda färskinnen till såväl husets män som kvinnor, och skomakarna sydde skor av de beredda ochudarna. Allt detta arbete skulle ävensledes vara avslutat i god tid innan jul.

sedan alla förberedelser voro avslutade hade det blivit jul, och började då det egentliga julfirandet, varvid stortugan, som var på särskilt sätt utsmyckad och försköнад, var den huvudsakliga uppehållsplatsen för gårdens alla innevånare, såväl familjemedlemmar som tjänare. På stortugans

golvet var strätt vit sjöand och färdigt
finkhackat snis. De vitkalkade väggarna
voro klädda med "drättadukar" av konst-
närlig vävnad, och matbordet var
försedt med en duk. I kakelugnelbänken
och de andra ^{vägg-}bänkarna hade blivit
ilagt ny frisk råghalm, och däröfverpå
voro utbredda bättre "bänkdrätt" av
konstnärlig vävnad.

Julen började lillejulafton
på så sätt, att till dess skulle alla
förberedande arbeten till julen vara
avslutade. Något särskilt högtidlig-
hållande började ej förrän julafton,
som här firades som dopparedan.
Seden att doppa i grytan förskann,
i den formen, att det varma kött-
spadet av fört kokt förkött, hälldes
över en mängd, i en en parma besfint-
liga, brödkivor, som därefter fingo
en lätt upphakning, varefter de kl. 12

på dagen skulle ätas till middag. I från
parman, som i sin helhet placerades mitt
på bordet, upplade sedan var och en på
sitt fat, varpå det inmundigades som
en vanlig rätt.

Likar ^{tid} matordning vidhålls
samtida ganska hela året om, endast
få undantag för julen. Den var
följande: Kl. 6 fm. kaffe med smörgås,
kl. 8 fm. frukost, kl. 12 midd. middagsmat,
kl. 4 em. kaffe med smörgås (den
måltid kallades meraften, vilket ord
i allmänhet uttalades som "meratten",
"meatten", "mertan" ell "meaften") och kl. 7
kvällsmat.

julaften var det kaffe med kaffebröd
kl. 3 em., och kl. 6 em. var det meraften,
som bestod av smör och bröd med en
mängd pålägg samt syltfläck och
rödbetar. Kl. 9 em äts till kvällsmat
fisk och potatis med sås samt risgrymgröt

Den obligatoriska aptitruken, vilken
innundergades av såväl männen som
kvinnorna, saknades naturligtvis inte
heller vid denna måltid. Denna
kvällsmat fick efter måltidens slut
ej helt och hållet avserveras, utan
skulle alltid lämnas kvar lite gröt
och öl, som fick stå julnatten över till
tomtarna. Vidare lades om julaftonen
två brödkakor på bordet, med en
vällagrad ost ovanpå varje, vilka
skulle ligga på bordet hela julen över.
Julafton, såväl som nyårsafton
och trettondeafton, utfördes med mer
eller mindre skicklighet en del
julsäkamt, såsom tävlingslekar och
andra konststycke. Av sådana lekar
nämnas; skriva till kungs, slå ihjäl
trall, trä milen i bakhugan, virpa
skank, peta rätt i ringen på dörren
och klämma jöningen. Skriva till kungs

var en tåvtingplek, vilken tillgick på så sätt, att vederbörande, med en krita i ena handen, ställde sig med ryggen mot en vägg eller dörr, gick därefter fram tre fotlängder, varifrån han, med endast en armen stödd mot golvet, sträckte ut sig så mycket möjligt var, varefter han med den fria handen, i vilken han hade krita, skrev ett streck på golvet. När strecket var skrivit återstod uppställningen, då fortfarande endast fötterna och ena armen fick stödjars mot golvet. Endast den som kunde skriva strecket längst från utgångspunkten ansågs ha lyckats.

Slå ihjäl troll, ett s. k. julknepp, utfördes med tillhjälp av en vanlig promenadkäpp, vilken fattades med båda händerna och ställdes med markändan mot en värtreckel ell. dyl., varefter den fick ett säkert stöd. Det gällde sedan att, utan

att släppa handtagen, kunna krypa under kappen, från ena sidan till den andra.

Trä nälen i bakugnen tillgick på så sätt, att vederbörande, med raka, korslagda ben, och med näl i ena och träd i andra handen, sittande på en literbutelj; med buteljhalsen vettande fram- eller bakåt, skulle försöka träda nälen på tråden.

Tipa skänk utfördes av tvänne personer, som, liggande på golvet med högeridomna tillrännman, och genom att upplyfta och försöka få tag i varandras ben, skulle föröka varandra att rulla om över nacken.

Feta i ringen på dörren praktiserades av endast sådana som voro ovissa om dess utförande, och tillgick så, att på en dörr skrevs en ring av ungefär fem tum diameter. Vederbörande skulle sedan, med utgångspunkt fem.

steg fram dörren, med förbundna ögon och med ena handen och även dess pekfinger framsträckt, gå fram och peta rätt i ringen. En annan person ställde sig nu gapande framför dörren och lagade så att den andre petade rakt i annans på honom, varvid han bet till ett tag i fingret, som naturligtvis mycket hastigt blev tillbakadraget.

Slämma jöingarna utfördes av tvänne personer liggande på golvet, den ene ovanpå den andre och ledda på magen. Den överst liggande skulle nu, genom att med sina händer fattade under den andres armar och sammanknäppta över hans hals, hindra honom att resa sig.

Fuldagens morgon sattes Tända fyris i fönstren, i synnerhet i dessa som vette åt levvägen till, där de skulle brinna tills det blev dager.

Samma morgon var det julotta i kyrkan. Den, som först blev färdig att köra därifrån, skulle få den bästa grödan det följande året.

Annandagens morgon, någon tid mellan ett och fem, gjordes i vanliga fall ett besök av staffansängare, fem till antalet och ridande på, så vitt möjligt, två svarta och två vita hästar samt en som var till färger grå. Dessa ryttare besökte nu varje gård, där de mitt framför storstugans fönster, med hästarnas huvud så nära rutorna som möjligt, spränga följande visa.

1. Sonst Staffan var en stalldräng, en stalldräng
 Han vattrade sina fölar fem
 i ra, i ra, i ralladidalla, grissar låtom
 oss lustiga vara,
 en gång jul om året bara
 tralalalalalalalala.

2. De två de voro svarta, ja svarta,
de voro både små och smärta,
i ra i ra i ralladidalla
gossar tåtom oss lustiga vara
en gång just om året bara
trallalalalalalalala.
3. De två de voro vita, ja vita,
de voro varandra lika, i ra i ra o.s.v.
4. Den femte den var äppelgrå, ja äppelgrå
den rider själva Staffan ja, i ra o.s.v.
5. Gummman sitter i spisen, i spisen,
hon skär ett stycke av grisen i ra o.s.v.
6. Dottern hette Hanna, ja Hanna,
hon lejd oss öl av Hanna, i ra o.s.v.
7. Pigen hette Stina, ja Stina,
hon lejd oss av det färra, i ra o.s.v.
8. Drängen ligger i länken, i länken
och väntar uppå skänken, i ra o.s.v.
9. Här hålla vi för viten vägg, för viten vägg,
så isar frysa i vårt skägg, i ra o.s.v.
10. Så vända vi våra fölar fem, våra fölar fem
vi kommer till nästa år igen, i ra o.s.v.

Samtidigt som vers 10. sjöngs vändes hästarna helt om. Sam därvid någon från huset ut och lyöd dem stega av, sjöngs

11. Gubben hette Joakim, ja Joakim,
han lyöd oss alla stiga in, i ra o.s.v.

Efter det de varit inne och blivit trakterade, och återigen uppsattna på sina hästar, sjöngs:

12. Tack ska' ni ha både kvinna och man,
både kvinna och man,
för detta stället var gulant (gick väl an) i ra o.s.v.

13. Nu resa ni till Hvitaby, till Hvitaby,
om imman dagen börjar gry, i ra o.s.v.

Därefter fortsatte de till nästa gård.

Detta förut omtalade var det väsentliga av förtivelsen under själva julhelgen. Att roa sig kring julgran ell. julträd var då främmande i denna trakt. En till lagn, från Fremminge socken, inflyttad familj omtalade att till Sven Mårans i Stersjö hade de

inne i stugan en, med granulätor och ljus, klädd gran, som de kallade för julgran, och som skulle stå klädd hela julen över, till trettondedagen, då de gjorde ett kalas, och så dansade kring spöket" (hennes egna ord)

Det som i viss mån, åtminstone i pydnadskänseende, ersatte julgranen varo takkransar av halms, som förfärdigades till julen och upphängdes i taket, där de hängde till julens slut.

Fulkärven, som uppsattes på en hög stång, och ibland, efter några dagar, ersattes med en ny, fick ej saknas vid någon gård.

Hurdjuren utfodrades under julen efter samma metod som vid annan tid, med det undantaget, att tidigt på annandagens morgon fick ^{kororna} ~~kororna~~ var en handfull salt, vilket stoppades i deras mun. Det skulle ganska

saltgivrningen bli bättre tur med korna
Söndagens morgon fick även
männen, på fastande mage, en s.k.
"becker" (en sup, med malört kryddad,
brännvin).

Under söndagarna, mellan såväl
juli och nyår som mellan nyår och
trettondedagen, fick ej spinnrocken surra
och ej väven slå. Föröfrigt ingen
nyttillverkning av föremål, men jämväl
reparationsarbeten.

Nyårsafton tillkännagavs bland
annat genom nyårskjutningen, som
utövades i stor utsträckning.

Trettondedagens kväll gjordes ofta
visiter av "julaspoke", vilka vara
sällskap av män och kvinnor, som
genom förklädnad gjort sig oigenkän-
neliga, och som besökte varje gård,
där de pratade med husfolket, frågade
efter vägen m.m.

Luntaplan sprangs omkring med
"julaknutor", vid vilka varo färdade en
del skrämmet, för att kunna vännas
ordentligt när de kastades in över
golven i stugorna. Luntarna varo
i regel också försedda med en skriven
poetisk dikt om knuthögtiden
Om knut gick även ungdomsbarnen
av stapeln.

Julen ansågs alltså inte
vara slut förrän knut, och ett citat
av en dåtida person säger: Först
jula vi, sen knuta vi, sen gör vi
någonting annat.